

Publicerad i *Dagens Nyheter* 6 juli 2006

Röda armén kommer!

av Sture Källberg

Wladyslaw återvände från Warszawa med en pytteflaska 96-procentig vodka i väskan. Han höll upp i hotellets tandborstglas, 10 cl var. Skål och botten opp! Man lättade flera centimeter från golvet.

Inga sovjetiska tanks och pansarbilar mullrade längre på Budapests gator. Rykten om att sovjetiska officerare och soldater fraterniserat på många ställen med upproriska ungrare hade bekräftats, bland annat vid urangruvorna i Pecs. Det var politisk dynamit! Vi försökte gissa vad som skulle hända med Imre Nagy och hans veckogamla regering. Var en ny och friare socialism i vardande?

Wladyslaw skakade sin misstroagna skalle. Röda armén omgrupperar bara, sa han, byter ut folk som varit här för länge mot nya som tror att dom ska slåss mot fascister.

Han berättade om första gången han såg rödarmister, 12 år tidigare, 1944. De kom genom hans polska hemstad efter tyskarnas reträtt.

Kolonner av tanks fick fönsterrutorna att klirra. Det var på kvällen. Rader av tankbilar med motorbränsle följde tanksen. Sedan kom infanteristerna, fotfolket. De fyllde huvudgatan i tusental, i tiotusental, gick och gick, oavbrutet, timme efter timme i väldiga skaror, som en framvällande flod.

Wladyslaw såg dem från ett fönster på andra våningen. De var som en naturkraft, omöjlig att hejda. Stövlarnas järnbeslag smällde mot gatstenarna när de tågade mot väster med sina kpistar och ränslar. Ibland började någon sjunga, andra föll in till en mäktig kör, kilometer lång.

Hästdragna kokvagnar och foror syntes här och var i soldathoparna. Lastbilskonvojer med granater for förbi. Traktorer och dragbilar bogserade oändliga rader av kanoner och stalinorglar.

Månen lyste över stan. Tyskarna hade sprängt elverket som avskedshälsning. Nästa dag hade vi en rysk kommandant i stället för en tysk, sa Wladyslaw som konstaterade att Polen alltid har legat i vägen för andras arméer.

I det upproriska Budapest hade revolutionskommittéer bildats överallt inom ett par dygn efter det stora demonstrationståget till parlamentsplatsen den 23 oktober. Där var det packat med folk hela kvällen framför den 265 meter långa parlamentsbyggnaden. Hundratusentals ungrare stod tätt, tätt, allvarliga, glada, optimistiska. Då och då skallade mäktiga talkörer med krav på en ny politik under ledning av Nagy Imre! Nagy Imre! Nagy! Nagy! Nagy!

Men ingen Nagy kom för att tala till folket. Det påstods senare att han hindrats av premiärminister Gerö som snart sopades bort av händelseutvecklingen.

Folkmassan väntade godmodigt och tålmodigt på torget. Plötsligt släcktes all belysning. Nervösa makthavare trodde kanske att demonstranterna skulle gå hem när det blev svart. I stället tände någon eld på en tidning och höll upp den som en fackla. Med ens brann oräkneliga tidningsfacklor. Effekten var fantastisk, mörkret försvann i ett hav av fladdrande lågor. Vi såg hur många vi var. Hett blev det också.

Klockan 20 höll Gerö tal i radion och antydde att demonstranterna var chauvinister och kontrarevolutionärer, ligister och fascistelement! Den halvt uppslupna stämningen på torget förbyttes i vrede: Död åt Gerö! Åt helvete med Gerö! Nagy! Nagy! Nagy!

Studenter som hade ledningen för allt som hände denna historiska tisdag stormade flera polisstationer och fick hela vapenarsenalen utan motstånd. Poliserna lämnade ifrån sig alltihop frivilligt och gick hem!

En studentdelegation kom till radiohuset i centrum av Pest för att få sina krav upplästa i radion. Delegationen släpptes in men kom inte ut igen. Folkmassan utanför började kasta sten mot porten och fönstren.

Säkerhetspoliserna i huset sköt varningsskott och siktade sedan på stenkastarna. Tre dog och andra fick svåra skottskador. Beväpnade studenter besvarade elden, strider bröt ut på flera ställen i stan och framåt morgonen kom röda arméns pansarstyrkor.

1956 var kalla krigets kallaste år. Propagandan i öst och väst var öronbedövande. I öst blev folk itutade att revanschistiska och fascistiska ungrare försökte ta makten i Ungern. I västpropagandan gjorde ungrarna uppror mot det socialistiska samhället. Ingetdera stämde.

Antistalinistiska unga kommunister var upprorets ledare, studenter av vilka flera suttit år i fängelser och läger. De hade högkvarter i juridiska fakulteten på universitetet. Charlie, skotte från Glasgow som lärt sig ungerska, och jag var där. Wladyslaw hade åkt hem till Warszawa innan tågen slutat gå.

Vi intervjuade två skärpta språkkunniga killar som var anmärkningsvärt lugna i det kaos som rådde. De sa att upproret var en ungersk oavhängighetsförklaring och underströk att kampen inte var mot socialismen utan mot bristen på socialism i landet.

På ett bord låg en isärtagen kpist. En ung man instruerade kvinnliga studenter om hur man hanterar automatvapen.

Jag skrev två långa artiklar till Ny Dag, daglig kommunistisk tidning i Stockholm, om upproret och dess orsaker. Senare, när jag träffade chefredaktören Gustav Johansson, sa han att artiklarna var mycket bra "men du måste ju förstå att jag inte kunde publicera dom". Han tittade på mina utslitna skor och ordnade ett honorar på 40 kr till ett par nya.

Sveriges Radios utsände Kurt Andersson blev berömd för sina känsloladdade rapporter från Budapest. 1966 gjorde radions Olle Tolgraven och jag med flera ett minnesprogram om upproret. Jag ringde Kurt Andersson men han vägrade vara med, ville inte längre stå för sina rapporter: Jag känner mig lurad! Av vem? Ja du, jag lurade nog mig själv, sa han.

Under de dagar Nagy regerade tog de nyvalda arbetarråden makten på arbetsplatserna utan att fråga om lov. En talesman för råden i Budapest förklarade att inga utomstående skulle släppas in på arbetsplatserna, varken studenter eller nationalgardister, myndigheter eller poliser.

Råden litade inte på någon, isolerade sig och avstod från avgörande politiskt inflytande. På industrierna hade försvarsgrupper bildats. Dom har bara lätta vapen, det är inget att komma med mot röda arméns kanoner och pansar, sa Charlie när vi diskuterade läget.

Charlie visste vad han talade om. Han hade varit brittisk imperiesoldat mot japanerna på Malackahalvön (nu Malaysia) under andra världskriget, tagits tillfånga och överlevt tre års helvete på det beryktade järnvägsbygget genom Burmas djungel, där hälften av krigsfångarna dog.

Studenternas revolutionskommitté hade förhandlat med Nagy och låtit sina väpnade grupper ingå i det nybildade nationalgardet. I stället för att försöka ta makten blev revolutionärerna ordningspoliser! De förlorade därmed allt politiskt inflytande.

Strider ägde rum här och var i stan trots nationalgardet. AVH, den hatade säkerhetspolisen, var officiellt upplöst men många av dem fortsatte att slåss. De var stalinismens elittrupper. Även andra grupper vägrade lyda Nagy.

Jag stod i Charlies hotellrum och talade i telefon med Thomas, känd journalist i Budapest. Plötsligt klippte Charlie till mig så både jag och bordet med telefonen ramlade omkull. You bloody bastard, skrek jag ilsket, men upptäckte att även han låg på golvet. En kula hade gått genom trävirket i fönstret, passerat tätt bakom min nacke och gjort ett knytnävsstort hål i badrumsväggen. Var glad att hålet inte är i din skalle, sa Charlie. Vi kröp ut ur rummet.

Thomas flydde till Mexiko sedan och beskrev i ett brev till satirtidningen Ludas Matyi hur skönt det var att bo i ett land där man åtminstone hade lov att kritisera regeringen. Tidningen publicerade valda delar och undrade: Vad menar före detta kamrat Thomas? Här har väl ingen hindrat honom att kritisera den mexikanska regeringen!

Använd aldrig ytterkläder som kan dölja en kpist och smyg inte utmed husväggarna när du är ute, instruerade Charlie mig. Gå mitt i gatan så alla kan se att du är ofarlig!

Jag köade ett par timmar på ett ställe för en mättande råglimpa och gick på hemvägen för första och enda gången till svenska ambassaden. Där satt Bang från DN, Vide Svensson som talade ungerska och var utsänd av Ny Dag, samt några andra journalister. De verkade väldigt förvånade när jag kom instövlande. På grund av sporadisk skottväxling lämnade ingen av dem huset.

Nya röda arméförband ryckte in i Budapest på upprorets 13:e dag. Söndagsmorgonens frid bröts av kanonernas åska. Rimfrost smyckade boulevardernas träd. I öster och nere vid Donau hackade automatvapen ur sig gälla serier. Luften darrade. Människorna också.

Den gamle direktören på mitt hotell hade börjat i branschen redan under första världskriget, när österrikisk-ungerska kejsardömet gick i graven. Efteråt kom några månader med Bela Kuns ungerska bolsjevikregering.

Vad händer nu? frågade jag. Direktören log lite och ryckte på axlarna. Jag har blivit socialiserad två gånger och befriad tre, sa han. Livet fortsätter. Man har något att äta och någonstans att sova.

Nästa morgon åt hotellgästerna skorpor bakom tjocka tegelväggar i ett rum in mot gården. Sovjetiskt infanteri avancerade mot centrum. Utröttade ungrare sköt spärreld från stora restaurangen i skydd av stoppade soffor och fätöljer. Glasrutorna mot gatan låg söndersmulade.

När en handfull av Röda arméns infanteri tog hotellet satt vi nere i källaren. En sergeant kom först nedför trappan med kpisten redo, mycket ung och nervös. Bassarna var ännu yngre. De kroppsvisiterade oss och var generade när de trevade på kvinnorna efter gömda vapen.

En ryskkunnig hotellgäst agerade tolk. Truppen var från bondlandet i Ukraina. Ett försiktigt samtal kom i gång. Stämningen blev lugnare. Plötsligt utbröt en häftig diskussion om fotboll! Kiev hade ett topplag. Sergeanten blev misstänksam igen och alla kollades på nytt.

Senare kom två soldater och bar en kamrat, svårt sargad av kulor i bröstet och buken. Han dog på kvällen. Flera sårade bars in. Pannrummet blev provisorisk sjukstuga. Jag hjälpte till att riva lakan i strimlor och rulla till förband.

Några blödde mycket trots bandagen. De led utan att klaga. Hotelldirektören ville hämta en ungersk läkare i kvarteret. Njet! Tre till dog. Sergeanten hade order att invänta en sovjetisk militärläkare. Ingen kom.

Striderna upphörde. Det blev ödsligt tyst. På gatan upp mot stationen låg 22 unga män med kroppar och ansikten täckta av ett tunt lager snö.

Sture Källberg, författare